

Lubomir Sochor

Isaac Deuschers betydelse så som den uppfattas av en tjeckoslovakisk intellektuell

I Tjeckoslovakien under Pragvåren 1968 ökade intresset kraftigt för den kommunistiska rörelsens historia, som man själva var en del av. Man sökte efter den historiska sanningen utifrån ett marxistisk, anti-stalinistiskt perspektiv. Man gjorde undersökningar av den egna historien (bl a en grundlig utredning av den politiska sk Slansky-processen i början av 50-talet), men man intresserade sig givetvis även för Sovjetunionens historia. Att man då också tog till sig Isaac Deutscher är ganska så naturligt. Nedanstående artikel, som ursprungligen publicerades i veckotidskriften *Literárni Listy* den 8 maj 1968, presenterar Deutscher för den tjeckoslovakiska publiken.

Den svenska översättningen av artikeln är hämtad från Deutscher-antologin *Den socialistiska människan*.

Martin F

Isaac Deuschers namn har börjat förekomma i vårt land först under senare år och då i de lakoniska rapporterna i dagspressen från Russelltribunalens arbete, där han var en av medarbetarna. När han plötsligt avled förra sommaren så var det bara *Literárni Noviny* som tryckte en kort minnesruna. I pressrapporterna omnämndes han vanligtvis som en ledande sovjetolog eller "kremlolog". I själva verket skilde han sig alltid i grunden från de borgerliga experterna av samma slag, eftersom han var marxist och en strikt sådan. Han var en kommunismens *marxistiske* historiker och en marxismens marxistiske historiker, vilket är ett minst sagt sällsynt fenomen. Med tanke på de förhållanden som brukat råda i vårt land, är det inte så underligt att han hittills åtnjutit denna inofficiella ryktbarhet endast bland en trängre krets vänsterintellektuella marxister. Enskilda arbeten av honom började dyka upp först i senare hälften av femtiotalet.

Jag är inte den rätte att bedöma omfattningen av hans inflytande, men jag vet vilken betydelse hans arbete haft på enskilda personer. Det planterade ett frö i fruktbar jord. Berijas fall 1953 och de händelser som sedan följde skapade åtminstone tvivel hos kommunistiska intellektuella om vad som försiggått tidigare. De började inse att den socialistiska utvecklingen hade råkat in i en återvändsgränd. Precis som i varje krissituation (som till en början låg latent) väcks den objektiva och alltid aktuella frågan – "Vad bör göras?" Svaret söktes överallt och givetvis också i historien.

Deuschers böcker visade fram en helt annorlunda bild av oktoberrevolutionen och den efterrevolutionära utvecklingen än den alltjämt officiella "Det sovjetiska kommunistpartiets historia". Den bilden var mindre sentimental, mindre triumfatorisk och klar, men den marxistiska ryggraden fanns där. Det var en livfull bild, som inte bara visade de djupa historiska konflikterna, motsägelsefullheterna och de tragiska dragen i utvecklingen, utan också visade på de verkliga alternativa möjligheter som existerade vid denna historiska korsväg och kunde ha erbjudit andra lösningar än den stalinistiska. Här talade historien själv emot den stalinistiska obskurantismen och dess historiska legender.

Jag bedömer det inflytande som Deuschers arbeten indirekt hade bara genom min egen erfarenhet. På den tiden var det fortfarande riskabelt att läsa Deutscher och det var ett privilegium för en liten krets av initierade. Men jag skulle våga påstå att det verkligen

befordrade tänkandet hos många marxistiska intellektuella och beväpnade dem i kampen mot stalinismen. Till slut kom emellertid den tid då vi kunnat tala öppet om Isaac Deutschers arbeten och till och med uttala förhoppningen att de måtte publiceras här och att de blir tillgängliga för alla.

Isaac Deutscher kom från en judisk familj i vad som tidigare var det österrikiska Galizien. I sin ungdom ägnade han sig åt litteratur och litteraturkritik. Som artonåring – det var på 1920-talet – anslöt han sig till det underjordiska polska kommunistpartiet, ur vilket han uteslöts 1932. Orsaken till hans konflikt med partiet var artikeln ”Faran för ett nytt barbari i Europa”.

I den artikeln manade an i gemensam aktion från kommunisternas och socialdemokraternas sida gentemot hitlerismen i Tyskland och Pilsudskidiktaturen i Polen. Han hävdade att om nazismen blev segerrik, så skulle den utplåna kommunisterna lika väl som socialdemokraterna och förorsaka ett nytt världskrig. Detta stod i motsats till den då officiella linjen inom hela Komintern. Den kommunistiska rörelsen underskattade den grundläggande destruktiva dynamiken och totalitära logiken i hitlerismen och utgick ifrån att Hitler och de så kallade ”socialfascisterna” (det vill säga socialdemokraterna) var parallella fenomen och att de till slut skulle nå fram till en kompromiss.

I sin artikel framträdde Deutscher som talesman för en antistalinistisk grupp, som varnade för att undervärdera den nazistiska faran. Han uteslöts med den officiella motiveringen att han överdrev det nazistiska hotet och spred panik, samtidigt som han sådde defaitism inom arbetarrörelsen.

Efter uteslutningen ur partiet arbetade han några få år i den oberoende polska vänstern som en ”oortodox” kommunist. Senare, efter att han kommit till England, upphörde han med direkta politiska aktiviteter, för att i stället skriva för tidningar och tidskrifter (The London Times, The Listener, The Socialist Register, Partisan Review, Les Temps Modernes och andra). Hans viktigaste artiklar och essäer har publicerats i två samlingar: ”Heretics och Renegades” (1955) och ”The Ironies of History” (1966).

Dessa artiklar gav Deutscher ett rykte om att vara expert på den kommunistiska världen, vars förutsägelser ofta visade sig slå in. De utgjorde emellertid inte den väsentligaste delen av hans verk. Stommen i hans arbete var i själva verket de stora historiska studierna kring oktoberrevolutionen och kommunismens historia, vilka tog formen av brett upplagda biografier över de framstående ”hjältar” dessa historiska händelser frambringade – människor som representerade de skilda socialistiska teorier som kom upp på dagordningen tack vare den socialistiska revolutionen.

Det första av dessa arbeten var hans politiska biografi över Stalin. Den publicerades 1949 när Stalin ännu stod på höjden av sin historiska ryktbarhet, omgiven av bysantinskt kryperi. Den boken följdes av hans trilogi över Stalins historiske motståndare – Lev Trotskij. Titlarna på de separata delarna var inspirerade av Machiavellis ”Fursten”: ”Den väpnade profeten” (1879-1921); ”Den avväpnade profeten” (1921-29); ”Den förvisade profeten” (1929-40).

Kulminationen på dessa biografiska serier skulle bli ett flera volymer stort arbete om Lenin och leninismen. Detta arbete blev emellertid ofullbordat. Det avbröts genom hans död. Den sista bok han publicerade var en samling föreläsningar under titeln ”Den ofullbordade revolutionen”.

Även om Isaac Deutscher upphörde att vara kommunist i organisatorisk bemärkelse, så upphörde han aldrig att vara marxist. Han förblev ”envetet” och ”uppkäftigt” en marxist som

höll fast vid den marxistiska vetenskapliga metodiken och teorin, men som inte erkände auktoriteten hos alla de skiftande uttolkarna av marxismen. Han var ingen elev till Stalin, inte heller någon som slog följe med Chrusjtjov eller Mao Tse-tung. Han var inte heller någon okritisk beundrare eller plagiatör av Trotskij, och skilde sig därvidlag från de sekteristiska och dogmatiska "trotskisterna" i den dödfödda fjärde internationalen. Olika marxister underkastades ett vetenskapligt marxistiskt studium, vilket blev en objektiv genomgång eftersom det var hänsynslöst kritiskt.

Deutschers inställning gör det lättare att förstå hans studium av trosövertygelserna hos exkommunisterna, bland vilka han försökte upptäcka skillnaden mellan kättare och överlöpare. De flesta ex-kommunistiska överlöpare kännetecknas av sin antikommunism. De är stalinister som vänts ut och in och fortfarande betraktar världen i samma svart-vita termer. Färgerna har bara bytt plats. Som kommunister kunde de inte se skillnaden mellan fascister och socialdemokrater och som exkommunister har de förlorat förmågan att urskilja distinktionerna mellan fascism och stalinism.

I detta samband fann Deutscher särskilt intressanta och lärorika paralleller till attityden hos "exjakobinerna", som blev desillusionerade av Thermidor under den napoleonska fasen av den franska revolutionen. En tidigare beundrare av jakobinerna, skalden Coleridge, var så upptagen av den "jakobinska faran" att det slutade med att han kritiserade en föreslagen djurskyddslag i det engelska parlamentet som ett utslag av "jakobinism".

Deutscher jämförde Coleridges attityd med Jeffersons, Goethes och Shelleys. Också den senare blev desillusionerad av den fortsatta utvecklingen av den franska revolutionen och dess övergång i en napoleonsk epok. De vägrade emellertid att välja mellan bonapartismen och den heliga allians som riktades mot Napoleon. De förblev kritiska anhängare av de ursprungliga idéerna och syftena bakom revolutionen, och dess negativa konsekvenser kastade dem inte i armarna på kontrarevolutionen.

De förblev i viss mening "outsiders" i de stora historiska konflikterna. De spelade i varje fall ingen ledande roll i dem. Och just därför höll de fast vid dess ursprungliga idéer, eftersom de stod vid sidan av det praktiska livet och var i stånd att skaffa sig en riktig kunskap om sin samtid, – en bättre förståelse än de sanningstroende, fastlåsta anhängarna till någon av de två motstridiga sidorna (revolutionen och kontrarevolutionen).

Det är fullt klart på vilken sida Deutschers sympatier stod. Han var ingen överlöpare. Han önskade bara förbli en kättare, det vill säga en man som inte identifierade sig med den historiska aktualiteten i en rörelse som sade sig grundad på marxismen, utan kritiserade den utifrån den teoretiska ståndpunkt som rörelsen själv bekände sig till. Som en följd av detta höjde sig Isaac Deutscher över allt det försvar och det förtal av den ryska revolutionen som andra hade pendlat emellan.

Hans Stalinbiografi är inte någon smådeskrift eller något förkastande eller någon skandalhistoria om denna betydande historiska gestalt. Han försöker på intet vis dölja dystra fakta och han ger en mer fullständig redogörelse för dem än de officiella avslöjandena av "personkulten". Och han döljer inte konsekvenserna av dessa fakta.

Men Deutscher skilde sig från de officiella utläggningarna genom att inte uppehålla sig vid dessa "brutala" fakta (i ordets metafysiska och reella mening) och genom att inte växla mellan moralistiskt fördömande och machiavelliskt rättfärdigande av den tidens "brutalitet". Hans attityd är ingen blandning av rättrogen indignation och ärlig eller hycklande beundran. Han

var inte rädd för att söka innebörden i dessa fakta i den historiska nödvändigheten av stalinismen som ett särskilt socialt system.

Därför blir hans skildring av Stalins huvudmotståndares levnad, den briljante och kompromisslöse tänkaren Lev Trotskij, varken någon ren apologi eller någon definitiv myt om den ideale "fursten". Båda individerna är underordnade den historiska totalitetens utveckling. De är verkställare av de skilda reella möjligheter som erbjuder sig under revolutionens utveckling.

Ingen av hjältarna i Deutschers biografier framstår som någon "deus ex machina" eller som någon "diabolus ex machina". Dessa personligheter är mer eller mindre begåvade talesmän för de strömningar och falanger inom den revolutionära rörelsen, bakom vilka står de komplexa och antagonistiska sociala krafterna. Vi kan säga att Deutschers historiska arbete mer sysslar med Stalin som representanten för stalinismen än med hans individuella personlighet. Hans ämne, hans huvudsakliga historiska tyngdpunkt, är stalinismen som ett system, som en ideologi och som en social realitet.

Dess främsta uppgift är det historiska och sociologiska klargörandet av uppkomsten, utvecklingen och, för en tid, den nästan totala segern för stalinismen samt orsakerna till dess kriser och successiva förfall. Han är också sysselsatt med de sociala krafternas framtida negation av stalinismen.

Utgångspunkten för hans verk om stalinismen är förhållandet mellan en viss typ av byråkratiserad revolutionär och byråkratiseringen av revolutionen i ett land som är utmattat av kriget och följderna av utländska interventioner. Stalin kommer i förgrunden bara långsamt och tvekande, inte alls som den briljante, sluge och beslutsamme strategen som griper makten med ett enda slag.

Innan han fann de krafter på vilka han kunde stödja sig, fann dessa krafter honom vara deras talesman. Han gav den nya byråkratin de nödvändiga bona fides: prestige hos en gammal bolsjevik, en omutlig karaktär, ett begränsat intellekt utan bekymmer över teoretiska principer, samröret med den byråkratiska apparaten, som var källan till hans personliga makt.

De nya styrande grupper i vilkas hand kontrollen över massorna hade lagts satte honom som sin förman, som den högste auktoriteten och domaren. Hans slutliga uppstigande som den despotiske härskaren över alla, också över de grupper vilka valt honom till sin ledare, var en följd av monolitismens tragiska dialektik i det efterrevolutionära samhället.

Fraktionernas pluralism ersattes med pluralismen inom en enda fraktion, den som leddes av Stalin, som sedan gjorde sig själv liktydig med marxismen och partiet. Denna enda grupps monopol och dess uttolkningar ledde oundvikligt till en enda persons monopol, till Stalins personliga regim och maktutövande och alla de följande drag, genom vilka Stalin decimerade inte bara sina motståndare utan också sina egna tjänstvilliga anhängare genom oinskränkt egenstyre, korruption och ändlös terror.

Officiella byråkratiska historiker som behandlat revolutionen har pendlat – och gör det fortfarande – mellan oförsonliga motsägelser, vilka är karakteristiska för en viss typ av byråkratisk mentalitet. Ur deras synvinkel förefaller det förflutna vara en förutbestämd nödvändighet. Historiska skeenden måste inträffa i den ordning de gjorde. Och komplementet till denna absoluta, deterministiska, byråkratiska inställning till det förflutna är dess totala motsats, en voluntaristisk inställning till samtiden och framtiden.

Det beror på respektive politiska åskådningssätt hos de enskilda författarna, ifall denna ”historiefilosofi” innebär positiva eller negativa förebud. För stalinistiska historiker var det stalinistiska tillvägagångssättet att lösa de revolutionära motsättningarna en absolut nödvändighet och stalinismens seger revolutionens enda räddning. För den antikommunistiska historieskrivningen är stalinismen ett förutbestämt resultat av den våldsamma revolutionen, liksom av allt revolutionärt våld.

Deutscher använder däremot inte förenklade schemata. Historiska lägen är förutskickade, men de är inte ensidiga, oundvikliga eller självklara. De innehåller alltid vissa alternativ. De tillåter vissa snävt begränsade, men reella val eller alternativ. Stalinismens seger hade sina historiska förklaringar, men den var inte oundvikligen förutbestämd. Han triumferade eftersom de oppositionella socialistiska krafterna inte existerade. De var oförmögna att inse de andra möjliga alternativ till utvecklingen som låg i den revolutionära processen.

För Deutscher framstår historien om stalinismens framväxt tillika som en uppräknings av dess motståndares tragiska misslyckanden. Med nästan naiv tanklöshet förbrukade den antistalinistiska oppositionen sina krafter i olika omgångar. De antibyråkratiska grupperna företog heroiska och desperata attacker likt militära enheter utan en sammanhållen plan eller gemensamt kommando. Medan en uttömde sin krafter, förhöll sig en annan neutral eller hjälpte till att slå ned sin potentiella allierade, för att därefter tvingas utkämpa en ensam strid.

Motståndarna till den stalinistiska byråkratiseringen var oförmögna att enas. Detta var den viktigaste förklaringen till deras nederlag. Revolutionärer som besatt och bevisat storslagna intellektuella gåvor förlorade mot en mindre begåvad motståndare, eftersom de länge naivt förlitade sig på att sanningen automatiskt

De glömde att de inte stod på den rena vetenskapens grund, utan mitt uppe i en politisk och social kamp, där sanning lätt kan slås ned med våld och där följdriktigt inget annat återstår än att vidmakthålla sanningen med fysisk styrka – om man vägrar att förbli maktlös.

Detta är en av den revolutionära historiens främsta erfarenheter, vilket är av ofantligt värde för vår egen tid och framtiden. De antibyråkratiska krafterna besegrades inte bara som ett resultat av ogynnsamma yttre omständigheter. De besegrades också av subjektiva misstag, vilka åstadkoms inte bara av individer utan av hela ideologiska analyser och utläggningar, som på så sätt bidrog till sin egen undergång.

Deutschers böcker tillhör den marxistiska historikens pärlor. De tål en jämförelse med så enastående arbeten som Marx’ ”Der achtzehnte Brumaire”, Engels’ ”Der deutsche Bauernkrieg” eller Mehrings ”Die Lessing-legende”. Ett karakteristiskt drag för dessa böcker är att de inte bara skildrar revolutionens historia utan också dess sociologi, en konkret men ändå generell analys av dess pådrivande krafter.

En av stalinismens absoluta dogmer var den totala motsättningen mellan den socialistiska och den borgerliga revolutionen. Som en revolutionens historiker och sociolog bestrider Deutscher avsiktligt denna dogm. Varje borgerlig revolution, åtminstone vad beträffar kraven från dess radikala flygel, går längre än de kortsiktiga borgerliga målen. Och varje socialistisk revolution fullföljer den borgerliga revolutionens ofullbordade uppgifter, den försöker förverkliga dess paroller om frihet och jämlikhet.

Trots skillnaderna har alla revolutioner det faktum gemensamt att de är revolutioner, vilket gör det möjligt att jämföra dem. En revolution speglar en annan. Och Deutscher följde systematiskt den princip han introducerat under 1920-talet – om än inte fullt ut – och som

blev ett så viktigt argument i de stormiga debatterna mellan stalinisterna och antistalinisterna. Han jämförde den stora oktoberrevolutionen med den stora franska revolutionen, jämförde deras uppgående och nedgående perioder, logiken i de revolutionära partiernas strider, likaväl som ursprunget till deras styrka och orsakerna till deras segrar och nederlag.

Ur ett psykologiskt betraktelsesätt är det naturligt och begripligt att ett samhälle som alltför länge skolats av "Det sovjetiska kommunistpartiets historia", och litat fullkomligt på den, antingen hyser en kraftig önskan att finna en annan skola eller att undvika skolning helt och hållet. Detta är på en gång frestande och tvivelaktigt. Det skadar ingen att ha gått i skola. Den avgörande frågan är bara: vilken skola? En verklig källa till kunskap och upplysning eller ett tillhåll för obskurantism och historiska falsifikat?

Min åsikt är att vi verkligen är i behov av ett seriöst studium av oktoberrevolutionens historia och att det är meningslöst att försöka undvika detta. Vad som är mest av nöden är att förändra handböckerna och undervisningsmetoderna. De som vill frigöra sig från all historisk svartkonst måste gå tillbaka till källorna. Deutschers böcker visar dem dit och öppnar vägen. De måste översättas och publiceras i sin helhet.

Bannbullen över politiska och sociala tänkare som var deltagare i revolutionens historia och var dess skapare måste hävas. Ett socialistiskt samhälle är otänkbart utan frihet för marxismen. Denna frihet för det marxistiska tänkandet begränsas nu bara av den osynliga men väldisciplinerade polis som finns inom oss. Detta kallas självcensur. Den utgår helt enkelt från den inneboende känslan för "den store Stalins faderliga auktoritet". De levande hålls i ett fast grepp av de döda och de frigörs ur detta osynliga grepp.

Utgivarens tillägg

Till de händelser som inträffade efter den ryska invasionen av Tjeckoslovakien hörde återupprättandet av presscensuren. Inskränkningen i pressfriheten fördömdes i starka ordalag av "den fria världen", som stoltserade med att själv ha en "fri press". Men ingenstans lämnar den några exempel på vad som skrevs i tjeckoslovakisk press under den korta tid landet åtnjöt pressfrihet.

Kanske beror det på att de artiklar som publicerades inte var proimperialistiska eller att de inte ropade efter kapitalismens återinförande. Vad arbetarna och de intellektuella i själva verket begärde var socialistisk demokrati – en idé som skrämde den stalinistiska byråkratin i Kreml.

Den här introduktionen av professor Lubomir Sochor vid fakulteten för filosofi och sociologi vid Karlsuniversitetet är ett gott exempel på varför ryssarna blev oroade. Artikeln återfanns först i den tjeckoslovakiska författarföreningens veckotidskrift *Literárni Listy* den 8 maj (1968). En engelsk översättning fanns i *Intercontinental Press* den 9 september 1968, varifrån den svenska översättningen är gjord.

Literárni Listy följde upp artikeln den 13 juni genom att publicera den första smakbiten, utdrag ur Deutschers bok "Den ofullbordade revolutionen". Den illustrerades med ett stort foto av Lev Trotskij. Den 13 augusti (1968) undertecknades en överenskommelse mellan två av den tjeckoslovakiska regeringens förlag om översättning av Deutschers "Stalin" och "Den ofullbordade revolutionen". Därför kom det inte som någon överraskning när *Pravda* den 22 augusti, dagen efter invasionen, tog Deutscher till måltavla:

Den tjeckoslovakiska pressen öppnade villigt sina spalter åt uttalade motståndare till marxismen-leninismen. Det räcker att påminna om att flera tjeckoslovakiska tidskrifter publicerade artiklar av den välkände trotskisten Isaac Deutscher, samt utdrag ur hans bok.